

KUZEY MAKEDONYALI TÜRKLERDEN DERLENEN İKİ NASREDDİN HOCA FIKRASINDA MİTİK YANSIMALAR: KEMİKLERDEN DİRİLTME*

Mythic Reflections In Two Anecdotes of Nasreddin Hodja Compiled from North Macedonian Turks: Resurrection from Bones

Doç. Dr. Kadriye TÜRKAN**

ÖZ

Türk kültür tarihinin ünü sınırları aşan efsanevi tipi Nasreddin Hoca, fıkraları vasıtasıyla günümüzde de yaşamakta ve hemen her konuya ve insan tipine yer veren fıkraları ile öğüt verme, yol gösterme ve taşı gedine koyma işlevini yerine getirmektedir. Nitekim Nasreddin Hoca, halk adamı olarak eşsiz zekâsı hem güldüren hem düşündürülen tarafı ile toplumdaki yanlışlık ve eksiklikleri eğlenceli bir dille hicveder. Hoca fıkralarının güldürücü, düşündürücü, eğitici, eğlendirici ve şaşırtıcı özellikleri çok yönlü bir mizah ürünü olmalarından kaynaklanır. Nasreddin Hoca, bir fıkrâ tipi olmasının yanında bir mutasavvıftır. Mîtin; efsane, menkıbe, destan, masal gibi anlatılara geçen birçok özelliği Nasreddin Hoca gibi tasavvuf ehli üzerinden ona mal edilen fıkralar aracılığıyla yansıtılmaktadır. Bu fıkralar arasında efsane fıkraları şeklinde isimlendirilen grupta kemiklerden diriltme motifi üzerinde durulmaktadır. Eski inanış sistemlerinde canın bulunduğu yer, insan kanı; ruhun yeri ise kemik olarak düşünülmemektedir. Kemik, başta dünyanın yaratılışında oynadığı simgesel rolün yanı sıra insanın yaratılışının da ana ögesidir. Kemik, eski çağlardan beri bazı halklar için insan ve hayvan vücudunun en devamlı unsuru olarak değerlendirildiği için ölümsüz olan ruhun da orada ikamet ettiği varsayılır. Bu bağlamda kemiklerden diriltme (intermezzo) inancı; Türkler, Moğollar gibi Altay kavimlerinin yanında başka kavimlerde de görülmekle birlikte daha çok Kuzey ve Orta Asya kökenli olduğu görüşü hâkimdir. Türk soylu halklar, kemik ve soy arasındaki bağdan hareketle soyun kemikten hâsıl olduğuna, canlının temelini teşkil ettiğine, hayatın devamlılığı ve geri dönüşün ancak kemikler sayesinde olabileceğine inanmaktadırlar. Bu inanın yansıması olmak üzere mümkün olduğunca beden bütünlüğünün, özellikle iskelet ve kafatasının korunmasına ehemmiyet gösterilmiştir. Bu da ölümlerin yeniden dirileceğine ve yaşamaya devam edeceğine dair inancın göstergesi olarak düşmana ait kemikleri ateşte yakarken atalarının mezarlarına ve dolayısıyla kemiklerine zarar gelmemesi için özenle koruyup gizlemişlerdir. Nesir diliyle ortaya konan kısa ve yoğun anlatı olarak ifade edilen fıkrâ, her ne kadar mit ve efsaneyle karşılaştırıldığında inanca dair bir anlatı değilse de özellikle tarihsel bir tipe bağlanan fıkraların gerçekliği mit ve efsane gibidir. Bu fıkralar, fıkrâ tasniflerinde *efsane fıkraları* diye isimlendirilen ayrı bir başlıkta ele alınmaktadır. Bu merkezde, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Balkanlarda bulunan Kuzey Makedonya'dan Sevim Piličkova tarafından derlenen *Nasradin Hoca ve İtar Peyo* adını taşıyan kitaptan rivayete dayanan *Hoja'nın Bedovasi* ve *Nasreddin Hoca Öğretmen* adlı iki fıkrâ tespit edilmiştir. Birbirinin varyantı niteliğinde olan iki Nasreddin Hoca fıkrâsında gözlenen diriltme ve kemiklerden diriltme olgusu, başta din ve inanç sistemleri olmak üzere sözlü nesir anlatılar, destan, efsane ve masalda ne şekilde yer aldığı, eskiliği vb. üzerinde durularak adı geçen fıkralar, mitle olan bağlantısı üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Nasreddin Hoca, fıkrâ, mit, motif, ruh, yasak, ceza.

ABSTRACT

Nasreddin Hodja, the legendary figure of Turkish cultural history whose fame goes beyond borders, lives in the present through his anecdotes and fulfills the function of giving advice, guiding and hitting the nail on the head by his anecdotes that include almost every subject and human type. As a matter of fact, Nasreddin Hodja, as the man of people, satirizes the mistakes and deficiencies in the society in an entertaining language with his unique intelligence that makes people laugh and think. The funny, thought-provoking, educational, entertaining and surprising features of the Hodja jokes are due to their multi-faceted humor. Nasreddin Hodja is not only a figure of anecdotes, but also a mystic. Many features of the myth, which are included in the narratives such as legends, narratives, epics, and folk tales are reflected through the anecdotes that are attributed to Nasreddin Hodja by the people of mysticism. Among the anecdotes, the group called legend anecdotes focuses on the motif of resurrection from bones. In ancient belief systems, the place where the soul resides is

* Geliş tarihi: 29 Nisan 2022 - Kabul tarihi: 23 Ekim 2023

Türkan, Kadriye. "Kuzey Makedonyalı Türklerden Derlenen İki Nasreddin Hoca Fıkralarında Mitik Yansımalar: Kemiklerden Diriltme" *Milli Folklor* 140 (Kış 2023): 61-72

** Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Burdur/Türkiye, kturkan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0383-1964.

human blood while the seat of the soul is thought to be the bone. In addition to the symbolic role it played in the creation of the world, bone is also the main element of the creation of human beings. Since bone has been considered as the most permanent element of the human and animal bodies for some people since ancient times, it is assumed that the immortal soul also resides there. In this context, although the belief in resurrection from bones (intermezzo) has been seen in other tribes besides Altaic tribes like Turks and Mongols, it is my opinion that it is mostly from the Northern and Central Asian origin. Based on the bond between bone and lineage, Turkish noble people believe that lineage originates from bone, it forms the basis of living things, and the continuity of life and resurrection can only be achieved through bones. As a reflection of this belief, importance is given to the preservation of body integrity, especially the skeleton and skull as much as possible. This is an indication of the belief that the dead will be resurrected and will continue to live while the bones of the enemy will burn in the fire, and the skeleton and skull would be buried carefully and preserved so that the graves of their ancestors and therefore their bones would not be harmed. The anecdote, which is expressed as a short and dense narrative in a prose language, is not a narrative of belief when compared to a myth and a legend, but the reality of anecdotes, which are tied to a historical type, is like a myth and a legend. These anecdotes are dealt with under a discrete heading called legendary anecdotes in the classification of anecdotes. In this context, there are two anecdotes of Nasreddin Hodjas named Hoja's Bedovasi and Nasreddin Hodja Teacher, which are variants of each other, based on the rumor in the book named Nasradin Hodja and Itar Peyo compiled from the Turks by Sevim Piličkova from the North Macedonia, which is located in the Balkans where Turks live intensely. The phenomenon of resurrection and resurrection from bones observed in two Nasreddin Hodja anecdotes, which are variants of each other, will be evaluated in terms of their connection with the myth in the aforementioned anecdotes with an emphasis on oral prose narratives, especially religion and belief systems, how they take place in epics, legends and fairy tales and their antiquity.

Keywords

Nasreddin Hodja, anecdote, myth, motif, soul, ban, punishment.

Giriş

Nasreddin Hoca, Türklerin yaşadığı geniş coğrafyada ortak mizah tipi olarak bütün Türk dünyasında anlatılan fıkraları ile önemli bir fıkra tipidir. Hocanın doğum ve ölüm tarihleri gibi yaşadığı dönem ve ailesi ile ilgili bilgiler net değildir¹. Akşehir'de bulunan türbesi, aynı soydan geldikleri bildirilen kişilere dair mezar taşları mevcuttur. Mevcut bilgilere göre Nasreddin Hoca (605) 1208 Sivrihisar'ın Hortu köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Abdullah², köyün imamı olup babasından sonra bu görevi Hoca üstlenmiştir. Ardından Akşehir'e yerleşmiş ve burada kadılık yapmıştır. Kaynaklarda³ (683) 1284'te öldüğü belirtilmektedir.

Tarihi gerçeklik ne olursa olsun Anadolu'da yaşayan Nasreddin Hoca fıkraları özel bir zekâ ürünü anlatılardır, Hoca da İslâm dünyasının ortak fıkra kahramanıdır. Türkistan'da Çin sınırındaki İli vadisinden itibaren Kafkasya'ya, Türkiye, Mısır ve Akdeniz kıyılarından Tunus, Kırım ve Kazakistan'a, İran Azerbaycan'ından Arabistan'a her yerde Nasreddin Hoca ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlı'nın yükseliş devrinde ulaştığı geniş coğrafya, üç kıtaya yayılan hâkimiyet alanı ve bu bölge içerisinde kalan Balkan coğrafyasında Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Romanya, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya'da yaşayan Türkler arasında Hoca'nın fıkraları yaygın biçimde anlatılmaktadır. Osmanlı'nın ve dolayısıyla Türk kültürünün etkili olduğu dönemde bu coğrafyada yaşayan farklı milliyetten insanlar Nasreddin Hoca fıkralarından yazılı ve sözlü kültür vasıtasıyla etkilenmiş ve Hoca'ya benzeyen fıkra karakterler⁴ yaratarak onu bir nevi sahiplenmişlerdir.

Nitekim Nasreddin Hoca, halk adamı olarak eşsiz zekâsı hem güldüren hem düşündürdüren tarafı ile toplumdaki yanlışlık ve eksiklikleri eğlenceli bir dille hicveder. Hoca fıkralarının güldürücü, düşündürücü, eğitici, eğlendirici ve şaşırtıcı özellikleri çok yönlü bir mizah ürünü olmalarından kaynaklanır. Ayrıca fıkraların tasavvufi boyutu da bulunmaktadır. Bunda Nasreddin Hoca'nın tasavvufi kimliği etkili olmuş olmalıdır. A. Güzel bu doğrultuda Hoca'nın veli kimliğine işaret eder. "Nasreddin Hoca, Müslüman

Türk karakterinin ana hatlarını mizahla böyle irşat terminolojisi ile işleyerek ortaya koyan ve nefsi davranışları gerektiğinde en güzel biçimde tenkit eden bir ‘Veli’dir⁵ (1990: 106) der. Nasreddin Hoca ile ilgili olarak köyündeki imamlık vazifesini bırakarak Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî’ye kapılanmak için Akşehir’e göçtüğü söylenmektedir. Gölpinarlı “Hoca’nın en eski fıkrası, Ebül-Hayr-ı Rûmî’nin, Cem Sultan adına yazdığı Saltuknâme’sindedir. Bu fıkraya göre Hoca, Akşehir’de yatan Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî’nin dervişidir” (1996: 11) demek suretiyle Nasreddin Hoca’nın tasavvuf ehli olduğunu desteklemektedir.

Hoca’nın tarihi, tasavvufi ve çok yönlü kişiliğine istinaden Nasreddin Hoca fıkraları da halk inanışlarından mitolojiye birçok motifi barındırılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, arkaik bir motif olan kemiklerden diriltmeden hareketle halk anlatılarında kemiklerden diriltme üzerinde durularak Kuzey Makedonya’dan Sevim Piliçkova tarafından derlenen *Nasradin Hoca ve İtar Peyo* adlı kitapta yer alan ve Hoca’nın tasavvufi kimliğine atıfta bulunan iki Nasreddin Hoca fıkrası, kemiklerden diriltme motifi çerçevesinde mitik arka planı bağlamında değerlendirilecektir.

1. Halk Anlatmalarında Kemiklerden Diriltme

İnsan ve omurgalı hayvanların çatısını oluşturan kemiğe dair inanışlar, dünyadaki pek çok mitolojik sistemde yaşarken halk inançlarında da varlığını sürdürmektedir. Kemik bazen dünyanın ya da insanın yaratılışında bazen de ilah, ilahe ve ata ruhlarıyla birlikte tasavvur edilerek birçok sihri uygulamada etkin rol oynar.

Büyü, tılsım, kehanet gibi sihri pratiklerde kemiğin yer alması, teogoni ve kozmogonide⁶ etkin role sahip olan bu olgunun sihri pratiklerde ayrıcalıklı yerine delalet etmektedir. Tılsımda kemik ile yaratılış ve yaratan arasında kurulan ruhsal bağın, olayların istenilen duruma veya tersine çevrilmesinde doğrudan etkisi gözlenmektedir.

Kadim inanç sistemlerinde insan kanı, canın; kemiği ise ruhun, bulunduğu yer olarak düşünülmektedir. Kemiğe ilişkin inançlar değerlendirildiğinde ilk sırayı dünyanın yaratılışı almaktadır. Kemik, dünyanın yaratılışında oynadığı simgesel rolün yanında insanın yaratılışında da temel öğedir⁷.

Bazı halklar tarafından kemik, eski çağlardan itibaren insan ve hayvan vücudunun en devamlı unsuru olduğu için ölümsüz olan ruhun orada bulunduğu varsayılır. Kemiklerden diriltme (intermezzo) inancının Türkler, Moğollar gibi Altay kavimlerinin yani sıra başka kavimlerde de görüldüğü ancak Orta ve Kuzey Asya kökenli olduğu düşünülmektedir⁸.

Türkler; kemik ve soy arasındaki bağa istinaden soyun kemikten geldiğine, canlının esasını oluşturduğuna, yaşamın devam edebilmesi ve geri dönüşün ancak kemikler vasıtasıyla mümkün olabileceğine inanmaktadırlar. Orta Asya halklarının inanışlarında, insanın varlığını devam ettirebilmesi için şeklinin sürekli olarak muhafaza edilmesi gerekir. Bu inanışın sonucu olarak mümkün olduğu ölçüde insan bedeninin bütünü, özellikle iskelet ve kafatasının korunmasına özen gösterilmiştir. Ölülerin yeniden dirileceğine ve yaşamaya devam edeceğine dair inancın yansıması ile atalarının mezarlarını ve kemiklerini zarar gelmemesi için özenle koruyup düşmandan gizlerken düşmana ait kemikleri ise ateşle tahrip etmişlerdir⁹.

Türklerde olduğu üzere avcı ve çoban halklarda da tesadüf edilen bir inanış olan kemiğin diriltme gücü ile ilgili M. Eliade bu halkların manevi ufku içinde kemiğin, hem insan yaşamının hem de tüm yaşamın öz kaynağını temsil ettiğini ifade eder (1998: 88). Zira insanın kendini kemiğe indirgemesi, baştan aşağı yenilenmek anlamına gelir ve manevi bir yeniden doğuşu simgeler.

Halk inanışları açısından yaygın bir motif olan diriltme, *Motif Index of Folk-Literature* E0- E199 numaralar arasında yer almakta ve çalışmaya konu olan fıkralarda geçtiği şekliyle, “E3. Ölü hayvan yaşama döner. E32. Yenen hayvan vasıtasıyla diriltme. E35. Vücudun parçalarından diriltme. E63. Dua ile diriltme. E168. Pişirilen hayvan yaşama döner. E171. Yüzülen hayvan dirilir” (Thompson 1966: 405-418) başlıklarını içermektedir. Ayrıca kutsal kitaplarda nakledilen Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesi, motifin Hz. İsa ile özdeşleşmesine ve *Motif İndeks'e*, E121.2. *İsa'nın diriltmesi*¹⁰ (Thompson 1966: 415) şeklinde geçmesine neden olmuştur. Hz. İsa'nın bu mucizesi *Battalnâme*, *Envârü'l-Âşıkîn* ve *Ahmediye*'deki menkıbelere örnek oluşturmakta (Ocak 2003: 268) diriltme, Alevi-Bektaşî inancında Hz. Ali (Ögel 1998: 317) Hacı Bektaşî Veli (Gölpınarlı 1958: 67) ve halifelerine ait kerametler arasında da bulunmakta insan ve hayvanların diriltilmesi motifi menakıpnamelerde¹¹ önemli yer tutmaktadır.

İskeletten hareketle hayata dönüş teması, dinler tarihi açısından iyi bilinen bir olgu olup *Kitab-ı Mukaddes*'te *Hezekiel* Bab 37'de kemiklerden diriltme üzerinde durulmaktadır. “Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Ben peygamberlik ederken bir gürlütü oldu bir takırtı duyuldu. Kemikler birbirleriyle birleşiyordu. Baktım, işte üzerlerinde kaslar, etler oluşuyor, üstlerini deri kaplıyordu. Ama onlarda ruh yoktu” (*Hezekiel* 37/7-8) denilir.

Kur'an-ı Kerim'de *Bakara Sûresinde* kemiklerden diriltmeden bahsedilen bir ayet mevcuttur¹². Kuşluk zamanı uykuya daldığı söylenen şahıs (Üzeyir Peygamber) aslında yüz yıl uyur. Hak Teâlâ tarafından uyandırıldığında, bir gün ya da bir günden biraz az bir süredir uyduğunu zannetmektedir. Hak onun çevresine bakmasını ister. Üzeyir Peygamber'in eşeğini kemiklerini bir araya getirip et ile giydirecek diriltir (*Bakara* 2/259). Ayette hayvanların kemiklerden diriltilmesi söz konusu edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de *Kıyamet Sûresinin* 3. ve 4. ayetlerinde kıyamet günü insanın kemiklerinden diriltileceği bildirilmektedir. “İnsan, bizim kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor? Evet, toplarız, onun parmak uçlarını bile (yapıp) düzeltmeğe gücümüz yeter” (*Kıyamet* 75/3-4) şeklinde bildirildiği üzere kıyamet günü tüm ölümler kemiklerinden diriltileceklerdir.

Canlıların, insan veya hayvan varlıklarının devam edebilmesi için şekillerini muhafaza etmeleri gerekmektedir. Bu da içerisinde kutsal bir güç barındırdığına inanılan kan gibi kemiklerin¹³ de kutsallığı anlamını taşır. İskelet aracılığıyla hayvan ya da insan tekrar hayat bulur. Kemik, canlıyı düne ve yarına bağlayan kendisine miras kalan ve miras bırakacağı bir şey canlının ta kendisidir (Roux 1999: 127). Kemik yok edilmediği ya da yok olmadığı sürece devamlılığı, yaşamı simgeler.

Kemikler¹⁴, Türkler için daima vücudun önemli bir unsuru olarak kabul görmüştür. Bu yaklaşım İslamiyet öncesi Şamanist Türkler arasında da son derece yaygın bir inançtır. İnsanın öldükten sonra diğer dünyada yaşayabilmesi için vücut bütünlüğünün korunması gerekmektedir¹⁵. Aynı uygulama hayvanlar için de söz konusudur. Kurbanın kemikleri kırılmaz ya da köpeklere atılmaz. Bunun yerine yakılır veya gömülür. Düzenlenen çeşitli özel ayinlerden hemen sonra kurban edilen hayvanın kemikleri bir kap içerisinde kayın ağacına asılır (İnan 2000: 101). Şamanizm'de Şaman olma sürecinin en önemli bölümü ölüp-dirilme diye nitelenen mistik “sırta erme” sürecidir. Şaman olmak üzere seçilen, rüya yoluyla ecdat çağrısı alan aday, Şaman olana değin “sırta erme ve eğitim” aşamaları içeren uzun ve zorlu sınavlarla karşı karşıya kalır. Aday Şaman için bu süreç “Aday, uzak bir yere- ormana, yeraltı dünyasına, dağ başına, bilinmeyen bir yere götürülerek başının kesilmesi, bedeninin parçalanması, etinin hastalık üreten ruhlar

tarafından yenilmesi, bedeninin yeniden oluşturulması ve Şamanlık görevi için diriltilmesi ki buna 'ölüp dirilme' denilmektedir" (Bayat 2006: 33) biçiminde ifade edilebilir.

Ölüp dirilme, ritüel parçalanmayı da kapsar. Ruhlar, aday Şamanın vücudunu yedi, dokuz veya doksan dokuz parçaya böler; et ve kemiklerini birbirinden ayırır, başını da kesip bir ağaca geçirirler. Daha sonra etini bir yere yığarak ağız sularıyla kemikleri birbirine yapıştırırlar. Bu sürecin en önemli aşaması kemiklerin tekrar bir araya toplanmasıdır. Kemik, göçebe ve özellikle de avcı topluluklarda, insanı harekete geçiren ruhu/canı içinden barındırdığı inancı uyarınca, yeniden doğmayı sağlayan ana unsurdur (Bayat 2006: 61). Son olarak baş, bedenin üzerine yerleştirilerek aday diriltilir. Zira ruh iskeletin tamamına yerleşmiştir, bu da gücün iskeletin bütününde bulunduğunu göstermektedir.

Şaman, ölüp-dirilme ile birlikte diğer dünyalara ait sırlara ve mistik bilgiye vakıf olur. Bu ona diğer kozmik kuşaklara seyahat edebilme gücü ve ayrıcalığı sağlar. En önemlisi de Şamanın ölüp-dirilmek suretiyle yeniden, başka bir insan olarak doğduğuna, olağanüstü güç ve özelliklerle donatıldığına duyulan inançtır.

Kutsal kitaplarda ve çeşitli inanç sistemlerinde nakledilen diriltme ile ilgili hadise ve kıssalar¹⁶ dünyada pek çok edebi metinde motif olarak yerini almıştır. Nitekim motif, mitin parçalanması ile ortaya çıkan ve ona ait özellikler taşıyan destan, masal, efsane¹⁷ ve halk hikâyelerinde¹⁸ varlığını devam ettirmektedir.

Türk destanlarında farklı şekillerde ortaya çıkan diriltme motifi ile karşılaşmaktadır¹⁹. Altay, Kazak, Tatar, Uygur Türkleri arasında yaşayan *Kozı Körpeş-Bayan Sulu* destanının Altay varyantları içerisinde yer alan *Kozın-Erkeş*'te düşmanları tarafından öldürülen Kozın Erkeş sevgilisi Bayım Sur'un çabası ile kemiklerinden dirilir. "Bayım-Sur, Kozın-Erkeş'in kemiklerini bu suyla yıkar ve ak havlu ile sallayıp vurduktan sonra kutsal suyla yıkanan kemikler etle kaplanıp bir araya gelerek birleşir" (Aça 2008: 78).

Sibirya'daki Türk soylu halkların destanlarında ölünün diriltilebilmesinde temel şart kemik bütünlüğünün muhafaza edilmiş olmasıdır. Bu nedenle avladıkları veya öldürdükleri hayvanların kemiklerini yerde bırakmaktan kaçınmışlardır. Gerek insanların gerek hayvanların kemikleri vasıtasıyla tekrar dirileceklerine dair inanç (Roux 2005: 48) Altay, Hakas, Tuva ve Şor destanlarında diriltmenin temel özellikleri arasındadır.

Destanlar gibi masalarda²⁰ da kemiklerin bir araya getirilmesi ile diriltme motifi ile karşılaşmaktadır. Altay'dan derlenen *Ay Han* (Radloff 1999: 113) masalında, Şor masalı *Han Pergen*'de kahramanın kemikleri yıkanıp bir araya getirilerek diriltir. "Argo Han'ın kemikleri denizde yüzüyormuş. Han Alıp onları görmüş, Onları denizden çıkarmış, Kemiklerini, etini, her şeyi yıkamış, her şeyi yıkadıktan sonra Argo Han canlanıvermiş. Selamlaşmışlar. Han Alıp "Benimle evlenir misin?" demiş. Evlenmişler" (Radloff 1999: 360). Azerbaycan'dan derlenen *Melik Cümşüd* (Araslı 1985: 87) ve *Melik Memmed ve Melik Ehmed* masallarında, masal kahramanları kemiklerden diriltir (Axundov 2005: 168). Kazak masalı *Zalim Üvey Anne*'de ruhun²¹ kemiklerin içinde bulunduğu ve iskeletin bir anlamda yaradılışın ilk durumuna dönüş olduğuna dair inanç doğrultusunda kız, üvey anne tarafından yenen kardeşinin kemiklerini eksiksiz toplar; beyaz bir beze sarıp ormanda bir ağaca asar, sonrasında da kemiklere can gelir ve beyaz bir serçeye dönüşüp uçar²² (Alptekin 2003: 286). Mitten kaynaklanan ve olağanüstülüklerle yer veren masalarda gözlenen ölüp-diriltme ile ilgili sayısız örnek, masalın doğduğu toplumdaki, toplumun inançlarından ayrı düşünülmemeyeceğinin ona ayna tuttuğunun da göstergesidir.

Destan, masal gibi mitin parçalanması ile ortaya çıkan anlatılardan²³ biri olan mitin kutsallık ve inanç tarafını alan dolayısıyla mite yakın duran bir tür olan efsaneler-

de ve dolayısıyla Anadolu efsanelerinde²⁴, dini efsaneler içerisinde kemiklerden diriltme motifi konu edilmektedir. Mardin'den derlenen *Ermîş Zâtın Kerameti* (Sancak 2008: 71) adını taşıyan efsanede, Mardin merkez köylerinden birindeki yarıda bulunan zâtın, hayattayken herkesi sofrasına buyur ettiği ancak yemek için ikram edilen horozun kemiklerine dokunulmamasını tembih ettiği anlatılmaktadır. Çünkü bu zat yemekten sonra kemikleri bir araya toplayıp horozu her defasında diriltmektedir²⁵.

Nesir diliyle yaratılan kısa ve yoğun anlatı olarak ifade edilen fıkra, “mit ve efsane gibi inanca yönelik bir anlatı türü olmasa da özellikle tarihsel bir tipe bağlanan fıkraların gerçekliği mit ve efsane gibidir” (Oğuz 2009: 555). Max Lüthi (1995) fıkraları tasnifinde bu grubu *efsane fıkraları* başlığı altında ele almaktadır. Efsane ya da menkıbe özellikleri ile kutsala dair fıkralar, anlatılış şekli ve yeri itibarıyla erkekler arasında iletişimin bir parçası olup “bir anlatının erkekler arasında mit ve efsane ile ilişkili olarak yaşaması, onun inanılan gerçeklik alanına ait olduğunun bir kanıtıdır” (Oğuz 2009: 557) denilmektedir. Bu çerçevede Nasreddin Hoca gibi tarihsel bir tip etrafında teşekkül eden fıkraları, inanç ve gerçeklik vasfı üzerinden değerlendirmek mümkündür.

Bu bağlamda *kemiklerden diriltme* motifi mitten sonra art zamanlı olarak ortaya çıkan türlerden biri olarak fıkra, efsane fıkraları başlığı altında Kuzey Makedonya'dan derlenen ve tasavvufi bir kişilik olan Nasreddin Hoca gibi tarihsel bir tipe bağlanarak aktarılan iki fıkra gözlenmektedir.

2. Nasreddin Hoca Fıkralarında Kemiklerden Diriltme

Makedonya'dan derlenen Nasreddin Hoca'ya ait rivayete²⁶ dayanan ve fıkra özelliği taşıyan anlatı, mit ve efsane²⁷ motifleri barındıran Hoca'nın tasavvufi kişiliğine gönderme yapılan *Hoja'nın Bedovası* ve *Nasreddin Hoca Öğretmen* adını taşıyan fıkralardır.

S. Piliçkova tarafından fıkra olarak değerlendirilen bu iki anlatımın yapısı “fıkra başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerine sahip bir hikâyedir. Fakat bu bölümler kısa ve yoğundur. Hatta başlangıç ve gelişme bölümleri bazen iç içedir. Hikâye, umumiyetle tek bir vaka veya fikir üzerine kurudur. Her hikâye bir hükümle sona erer” (Yıldırım 1999: 7) ifadesine uygundur.

*Hoja'nın Bedovası*²⁸: Bir oja okutmuş üç talebe. Mektebin de bahçesinde bir kuzusu varmış. Her gün bu kuzuyu keserlermiş saat oniki zamani, üçlenikte. Yerlermiş o kuzuyu. Yedikten sora, dova edermiş oja- o kuzu gene kalkarmış. Bir gün, oja kasabaya pazara gidecekmış. Talebelere demiş: -Bu gün kuziyi kesmesiniz! Onnar gene dinlememiş ojanın nasihatını. -Hayin, demişler, gene keselim kuzuyu. O gene kalkar. Kesmişler kuzuyu pişirmişler, yemişler. Dova ederler- kuzu kalkmaz! Onnarın dovası kabul olmaz ojanın gibi. Oja gelir aşamisi. Bakar Bahçede-kuzu yok. Demiş: -Ane kuzu? Çocuklar yok ne desinler, mecbur dversinler. -Ojam, demişler, biz kuzuyu kestik, yedik. Dova ettik, ama kalkmadı gene kuzu. -Kim kesti? Demiş oja. Bir çocuk demiş: -Ben kestim. -Kim yüzdü? -Ben yüzdüm. O kesene oja demiş. -Allah versin seni de kessinler! O yüzene demiş: -Seni de yüzsünler! Nasreddin Hoca'ya demiş. -Sen ne yaptın? -Ben, demiş, hep güldüm. -Sana, demiş, kıyameteka hep gülsünler! Demek, küçükken Hoca ojasından bir bedova almış. Onun için şimdi dünyada hep sülenir Nasreddin Hoca'nın çeşit türlü meseleleri; onun için o bütün dünyayı güldürür; onun için biz de ona güleriz (Piliçkova 1996: 101).

Hoja'nın Bedovası adlı fıkranın benzeri olan rivayete göre Nasreddin Hoca ile X. yüzyıl sûfilerinden Bağdat'ta asılarak öldürülen Huseyn ibn-i Mansûr-al-Hallâc ve XV. yüzyıl başlarında Halep'te derisi yüzülerek öldürülen Seyyid Nesimî arkadaşları. Bu üç zat aynı zamanda Baba Şücâ adlı bir şeyhin de dervişleridir. Şeyh Baba Şüca sahip olduğu koyunu istediğinde kesermiş, yüzüp pişirip birlikte yedikten sonra Şeyh kemik-

leri bir araya toplar ve Tanrı'ya dua ederek hayvanı diriltirmiş. Bir gün Şeyhleri yokken Hallâc Mansûr ile Nesîmî koyunu kesmeyi kararlaştırmış. Mansûr koyunu kesip çengele takmış. Nesîmî ise derisini yüzmüş. Nasreddin Hoca bu işlere hiç karışmasa da iki arkadaşına bakıp gülüyormuş. Koyunu pişirip yedikten sonra kemikleri bir araya getirip Şeyhleri gibi dua etmişler fakat koyunu diriltememişler. Şeyh Şüca olup biteni öğrenince çok canı sıkılır. “Ey Mansûr kesilesin, asılasın, ey Nesîmî yüzülesin, Nasreddin sana da kıyamete kadar gülsünler” diyerek beddua etmiştir²⁹.

Kuzey Makedonya'dan derlenen *Hoja'nın Bedovasi* fıkrası adını ilgili rivayette Şeyh Şüca'nın koyununu kesip yedikleri için Hallâc Mansûr, Seyyid Nesîmî ve Nasreddin Hoca'ya ettiği bedduadan almıştır. Ancak anlatmada Nasreddin Hoca dışında diğer üç zatın isimleri anılmamaktadır. Rivayetin en önemli bölümü olan “kemiklerden diriltme”, *Hoja'nın Bedovasi* adlı fıkrada yer almamaktadır. Sadece Hoca'nın dua ile hayvanı dirilmesi üzerinde durulmuştur.

Aynı coğrafyadan derlenen ve birbirinin varyantı sayılabilecek yine rivayete³⁰ dayanan *Nasreddin Hoca Öğretmen* isimli diğer fıkrada ise Şeyh Şüca'nın yerine Nasreddin Hoca geçmiştir.

Nasreddin Hoca Öğretmen: Nasraddin Hoca hoca imiş, öğrencileri öğretilmiş. E ihtiyarların anlattığına göre, onun bir koçu da varmış. Bir zaman gelir, bu eti özlediği zaman, keser koçi em yeermiş. Yermiş ama bir dova da yaparmış bu koç gene aynisi olurmuş. E zamanın birinde, Nasraddin Hoca misafir gitmeğe çıkmış. Gitmiş Hoca. Öğrencilerden biri demiş: More, benim hocam böyle yapardı: koçi keserdi, bir de dova yapardı bu koç aynisi gibi dirilirdi. Biz de aynisini yapsak, biz de biraz et yesek. Nasıl olsa hoca di burda, yeelim koçu da bir dova yağalım o gene aynisi olur. Bizi de bilmez o. E bunlar keser koçu, Nasraddin misafirlikte iken, yerler. Yedikten sonra bir dova yaparlar gemiklerini toplatıp koç dirilemiş. Gelir Nasraddin, bakar koç yok. –Ne oldi? –demiş-Koç yok yerinde. –Biz böyle, böyle yaptık... –Kim kesti? –Fılan çocuk kesti. –Başı kesilsün, demiş. Aynı dakikada kesilmiş başı o öğrencinin. –Sen ne yaptın? –Sormuş Hoca. –Ben yüzdüm. –Derin yüzülsün senin. –E, sen ne yaptın?– demiş. –Ben hep güldüm. –Sana gene demiş, kıyamete kadar gülsünler. Demek, öyle hair bedova kazanmış o ki ne zaman ondan konuşursun muakak gülersın (Piličkova 1996: 102-103).

Nasreddin Hoca Öğretmen adını taşıyan fıkranın diğerinden en önemli farklı ilk anlatmada yer almayan *kemiklerden diriltme* motifine yer vermiş olmasıdır. Gölpınarlı, Hallâc Mansûr, Seyyid Nesîmî ve Nasreddin Hoca için “Baba Şüca adlı bir şeyhin derişiymiş bu üç zat. Şeyhin bir koyunu varmış. Kesermiş, pişirirlermiş, kemiklerini bir araya toplar, Tanrı'ya niyâz ederlemiş, kemikler birbirine çatılır, etlere bürünür, etler deriyle, deri yünle örtülür, hayvan dirilirmiş”³¹ (1996: 9) demektedir. Roux bununla bağlantılı olarak iskeleti ortadan kaldırmanın hayatı da yok etmek anlamına geldiğini onu korumanın ise ölüme karşı hayatın devamını ifade ettiğini söyler (1999: 134). Nitekim insan ya da hayvan olası bir yeniden doğuşun engellenmesi için kemiklerin ortadan kaldırılması gerekir. Böylece vücut eski şekline dönemez ve gücü yok edilmiş olur. İnsan veya hayvan kemiklerinin yok edilmesinin aynı zamanda kemiklerin sahibinin toprakla tüm bağlantısını kaybetmesi anlamına gelir ve bu tekrar dirilemeyeceğini ifade eder. Bu sebeple kendisine kurban adanan kişiye iletilmek istenen kurban ile kurtulmak istenilen düşmanın kemikleri yakılarak yok edilir (Roux 2002: 172). Tarihte düşmandan ebediyen kurtulmak için kemiklerinin yok edilmesi sıkça müracaat edilen bir yöntemdir.

Kemiklerden diriltme arkaik bir motif olarak *Nasreddin Hoca Öğretmen* adlı anlatmaya mitik³² özellikleri ile yansmıştır. “İskeletin, vücudun ölümden sonra şeklini muhafaza edebilen tek bölümü olduğu düşünülürse, sürekliliği ifade ettiği ve ruhu içerdiği olgusu çok daha iyi anlaşılmalıdır” (Roux 1999: 137). Zira kemikler eksiksiz

olarak bir araya getirilmelidir. Bu diriltme için gereklidir ancak yeterli değildir. Mit, kutsal diye nitelendirilirken çoğunlukla sonbahar ve kış mevsiminde ve sadece gece ezberden okunur. Eliade'nin "Bu alışkanlık, kültürde arkaik evreyi aşmış olan halklarda bile varlığını korumuştur. Türk-Moğol kökenli halklarda ve Tibetliler 'de, Gesar çevriminden olan destansı şiirler ancak geceleri ve kış boyunca okunabilir. Ezberden okuma işi güçlü bir büyüyle bir tutulur. Bu, her türlü üstünlüğü elde etmeye, özellikle de avda ve savaşta başarı sağlamaya yardımcı olur" (2001: 19-20) diye belirttiği gibi miti bilen onun sahip olduğu güce de ortak olmaktadır.

Hoja'nın Bedovasi ve *Nasreddin Hoca Öğretmen* adlı birbirinin varyantı her iki fıkrada, Hoca ya da Nasreddin Hoca vasıtasıyla yaşayan mite dair mitik bir gösterim, mitin aktarılması söz konusudur. Fıkralarda olduğu üzere ataerkil toplumlarda bu aktarım erkekler tarafından yapılır. Burada yine mitlerin inisiasyon (erginleme) törenleri öncesi gençlere yaşlı hocalar tarafından eğitimlerin bir parçası olarak öğretilmesine işaret edilmektedir (Eliade 2001: 19). Nasreddin Hoca veya Hoca bir mit aktarıcısı olarak öğrencilerinin önünde kemiklerden diriltme ritüelini icra eder. Diriltme kemiklerin bir araya getirilmesi ve sonrasında edilen dua ile mümkündür. "Yermiş ama bir dova da yaparmış bu koç gene aynisi olurmuş" cümlesinin işaret ettiği üzere ikinci olarak bir duanın okunması gerekir. Bu durum, miti bilen ve onu eksiksiz okuyan mitin ihtiva ettiği güce sahip olur tespiti ile örtüşmektedir. Mit³³, kutsalın öyküsü bütün anlamlı insan etkinliklerinin örnek alınacak ilk modelini temsil eder. Bu da duanın gücü ve mitin gücü arasında bir paralellik oluşturur. Çünkü "Mitleri bilmek demek, nesnelere kökenindeki sırrı öğrenmek demektir. Bir başka deyişle, yalnızca nesnelere nasıl var olma aşamasına geldiği değil ama aynı zamanda, ortadan kaybolduklarında nerede bulunacakları ve nasıl yeniden ortaya çıkarılabilecekleri de bu yolla öğrenilebilir" (Eliade 2001: 23). Eliade'ye göre nesne, bitki veya hayvanın kökenini bilmek, onun üzerinde sihirli bir güce sahip olmakla (2001: 25) eş değerdir. Bu bilgi, dinsel-büyüsel bir gücün ona eşlik etmesinin sonucudur.

Hoja'nın Bedovasi'nda geçen "Bir gün, oja kasabaya pazara gidecekmış. Talebelele demiş: -Bugün kuziyi kesmeesiniz!" şeklindeki yasak ihlal edildiği için okunan duanın büyü gücünü kaybetmesi (Piliçkova 2009: 658) olarak değerlendirilmektedir. Öğrenciler, yasağı dikkate almaz ve hocalarının ayrılmasından yararlanarak ritin gücü ile miti yinelenmeye çalışır, koyunu kestikten sonra kemiklerini bir araya getirerek diriltmek ister ancak Hocalarının sahip olduğu güce ve sözün gücüne yani ettiği duaya vakıf olmadıkları için hayvanı kemiklerinden diriltemezler. "Dova ederler- kuzu kalkmaz! Onnarın dovası kabul olmaz ojanın gibi" söylemi mit ile anlatıcı arasındaki paralellüğün göstergesidir. Nitekim bir ritüel, ilk kez nasıl ortaya çıktığını anlatan mit yani kökeni bilinmiyorsa yerine getirilemez (Eliade 2001: 27) değerlendirmesi fıkradaki ritüelin gerçekleşmemesini açıklamaktadır.

Mite dair yasağın ihlali ise ceza gerektirir. Bu ceza, fıkralarda koyunu kesene, yüzene ve onlar bu işi yaparken güldüğünü söyleyen Hoca'ya yaptıkları eyleme paralel olarak verilmiş ve yine mitin nitelikleri arasında bulunan olayların nedenini açıklama özelliği doğrultusunda Nasreddin Hoca'ya niçin güldüğüne bir açıklama getirilmiştir.

Gomme folklorun her elementinin, tek tek her batıl inanışın, geleneğin, masalın insanlık tarihi içerisinde bir çıkış noktasına kökene sahip olduğuna inanmaktadır (Çobanoğlu 2002: 149). Bu çerçevede her iki anlatıma da Hoca'nın bedduası yani sözün gücü ile Hallac Mansur niçin asılmıştır, Nesimi'nin niçin derisi yüzülmüştür ve Nasreddin Hoca'ya niçin gülünür³⁴ sorularının cevabı üzerine kurgulanmıştır. Mitler; dünya, bitki, hayvan ve insanın nasıl var olduğunu, kökenini anlatmanın yanında insanın bugün ol-

duğu duruma gelmesine kadarki süreci ve önemli hadiseleri de anlatır (Eliade 2001: 21). Bu bağlamda fıkra, mit karakteri taşımakta ve Seyidoğlu'nun "Modern toplumlarda da mitlerin kalıntıları devam eder. Kutsal ve olağanüstü hikâyeleri kalmadığı için inanç şeklinde varlıklarını sürdürürler" (1995: 93) ifadesi de mite ait motiflerin halk yaratmalarında ve inançlarında yaşadığını göstermektedir.

Sonuç

İnsanoğlunun ilk çağlardan itibaren ölüm karşısında yaşadığı çaresizlik ve korku, ölümden sonrasına ait bilinmezlik sürekli aklını meşgul etmiştir. Onun dünyayla ve yaşama olan güçlü bağı ölümü yenme, ölümsüzlüğe ulaşma isteği ilk kutsal anlatılar olarak değerlendirilen mitlere yansımıştır. Bu çerçevede ölüme bağlı olarak ortaya çıkan diriltme motifi ve diriltme gücü, mitlerde tanrı ve tanrıçalara, inanç sistemlerinde Şaman, kam vb. mistiklere, kutsal kitaplarda peygamberlere, motifin yeniden inşası ile menakıpnamelerde velilere, halk anlatılarında kahramanlara yöneltilmiştir.

Türk mitolojisi özelinde diriltme motifi kozmogonide Tanrı Ülgen üzerinden aktarılırken daha sonra ilk Şaman gibi güçlü ve özel Şamanların sahip olduğu bir ayrıcalık olarak görülmektedir. İlerleyen dönemde diriltme motifi mitlerden başlayarak semavi dinler ve çeşitli inanç sistemlerinin yanı sıra mitten sonra ortaya çıkan masal, efsane ve destanlarda da gözlenmektedir.

Halk anlatıları arasında yer alan fıkra türü de mitin parçalanması ile ortaya çıkan türlere istinaden gelişen bir tür olarak mitle bağını muhafaza ederken kemiklerden diriltme gibi arkaik motifleri de ele almaktadır. Bu bağlamda Nasreddin Hoca fıkralarında karşılaşılan ve kökü mitik döneme kadar uzanan kemikten diriltme motifi, Hoca'nın tasavvufi kimliğine atıfta bulunan ve bu minvalde kutsiyet ifade eden arka planı ile son derece eskiye dayanan bir motiftir. Zira mitlerde tanrılara has bir eylem olan diriltme motifi, İslami gelenekler çerçevesinde yeniden üretilerek fıkralarda Hoca veya Nasreddin Hoca'ya mal olmuştur. Efsane fıkraları olarak değerlendirilebilecek kutsala gönderme yapan iki anlatımda mit ve duanın yani sözün gücü, bu gücün miti eksiksiz bilen tarafından yönetilmesi; mitin, topluluğun erkek üyelerine zamanı geldiğinde eğitimlerinin bir parçası olarak aktarılması üzerinde durulmaktadır. Ayrıca kutsalın hikâyesi olan mitlerin öngördüğü herhangi bir yasağın ihlalinin, çiğnenmesinin en ağır şekilde ceza gerektirdiğine gönderme yapılırken mitin, bir olgunun kökeninin nasıl ortaya çıktığının yanı sıra bugüne kadar olup biten bütün olayların oluş şeklini de açıklaması ilgili fıkraların mit ile kesiştiği noktalandır

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Bilgi için bkz. (Sakaoğlu-Alptekin 2018)
2. 1957'de bulunan, Nasreddin Hoca'nın kızı ile oğlu Ömer'in olduğu sanılan mezar taşlarının 2013 yılında tekrar incelenmesiyle yeni bilgilere ulaşılmış ve bu bilgiler Mehmet Mahur Tulum tarafından "Sivrihisar'da Nasreddin Hoca ve Ailesine Ait Yeni Bulgular" başlıklı konferansta kamuoyuna sunulmuştur. Buna göre Nasreddin Hoca'nın kızının adı olduğu varsayılan Fâtüma'nın doğru olmadığı ve gerçek adının Hatun olduğu öne sürülmüş yine oğlu Ömer'in olduğu zannedilen mezar taşının Nasreddin Hoca'ya ait olduğu tespit edilmiştir. Mezar taşlarında yapılan okumalar sonucu Nasreddin Hoca'nın gerçek adının Nasrüdün Nusrat olduğu ve Abdullah olduğu varsayılan babasının adının da Şemseddin olduğu belirlenerek Sivrihisar doğumlu olduğu da kesinlik kazanmıştır.
3. Bilgi için bkz. (Gölpınarlı 1996; Kurgan 1996; Köprülü 2004; Sakaoğlu-Alptekin 2018)
4. Nasreddin Hoca'nın başka milletlerde de pek çok benzeri vardır. Almanların Till, Eulenspiegel'i, Amerikalıların Paul Bunyan'ı, Arapların Cuha'sı, Bulgarlar'ın Hıtar Petar'ı, İngilizlerin Joe Miller'i, İtalyanla-

- rın Bertoldo'su, Rusların Balakirew'i, Yugoslavların Kerempuh ve Era'sı ilk akla gelen isimlerdir (Saka-oğlu 1992: 117). Gagauzlarda ise Hoca Nastradin olarak geçer (Zanet 2010: 186).
5. Türklerdeki veli kültürünün temelini Şamanist dönemde atıldığı söylenebilir. Eski Türk Şamanları incelendiği zaman, bunların Türk veli imajına çok benzediğini fark etmemek mümkün değildir (Ocak 1997: 11).
 6. Bilgi için bkz. (Rosenberg 2003)
 7. Bilgi için bkz. (Radloff 1994: 121-122)
 8. Bilgi için bkz. (Ocak 2003: 170-172)
 9. Bilgi için bkz. (Roux 1999: 129-136)
 10. Dini-didaktik bir eser olan Dâsitân-ı Cümüme Sultan'da İsa Peygamber ile Cümüme adlı bir padişah arasında geçen çürümüş kemikğin dirilmesi olayı konu edilmektedir (Daşdemir 2015: 387-414).
 11. Bilgi için bkz. (Köprülü 1984: 91)
 12. Bilgi için bkz. Tarih-i Taberî, C. II, s. 54-55.
 13. Avlanan ya da evcilleştirilen hayvanın ölünce kemiklerinden tekrar doğabilmesi, Sibiryaya dışındaki başka yerlerde de rastlanan bir inanıştır (Eliade 1999: 191).
 14. Tuvalara ait bir destanda Bahadır Han-Hülük çıktığı yolculukta gücünü yitirir. Say-Kuu'nun eşi onu görür ve AldayMergen'e onu yenmesi için beyaz bir boğa kesmesini, derisini alıp Han Hülük'ün kemiklerini derinin içine koyarak uçurumdan atmasını söyler. Alday-Mergen kadının dediğini yapar. Ancak bahadırın kemikleri, sihirli yardımcılar tarafından bulunur. Otlarla tedavi edilmek suretiyle hayata döndürülür (Lvova vd., 2013 II: 69-70).
 15. (Kemik) Canlı yaratıkların çatısı olan iskeletin tahtalarıdır. Vücudun diğer elemanlarına oranla direnme gücü en fazla olan kemik, canlının vücudunda ilk oluşan bir madde olmasına karşın, ölüm halinde vücudu oluşturan diğer elemanlar arasında sonuncu olarak çürümekte, ama gene tamamen yok olmadan toprağa dönüşmektedir. Kemik bazen yüzyıllar boyu eski haline koruyabilen bir yapıya sahiptir (Ersoy 2000: 266).
 16. Kitap-ı Mukaddes, Tevrat ve Zebur I. Krallar 17: 17-22; II. Krallar 4: 17-37; İncil, Matta 9: 18-25; Markos 5: 35-43; Luka 7: 11-17; Luka 8: 49-56; Yuhanna 11: 38-46; Kur'an-ı Kerim, Âli İmrân: 49; Mâide: 110.
 17. İslâm dünyasında efsanevi bir şahsiyet olarak tanınan Lokman Hekim'de diriltme için bkz. (Bayat 2000: 48-49)
 18. Halk hikâyelerinde diriltme motifi için bkz. (Duyamaz 2001; Tulu 1987; Türkmen 1983)
 19. Bilgi için bkz. (Aça 2002: 75-85; Dilek 2010: 46-56; Atnur 2010: 51-70; Elçin 1988: 61-62; Yıldız 1995: 669-670)
 20. Masallarda ölüp diriltme için bkz. (Türkan 2008)
 21. Ruh için bulunabilecek ikinci bir ikamet yeri de iskelettir (Roux 1999: 126).
 22. Bu tür inanç biçimlerini yansıtan avla ilgili masal ve destanlarda oldukça yaygındır. Meselâ, Kafkasyada anlatılan bir masalda, "Orman ruhlarının" bir hayvanı öldürüp pişirdikten sonra kemiklerini hayvanın postuna sarıp boğça yaptıkları, sonra bu boğçaya dallarla uzun uzun vurmak suretiyle hayvanı tekrar canlandırdıkları anlatılır. Masalda anlatılana göre "Orman ruhlarının" böylesi bir ziyafetene davet edilen bir avcı, ruhlara fark ettirmeden kemiklerden bir tanesini alarak yerine bir sopa parçası koyar. Daha sonra tekrar canlanan hayvan bir gün tesadüfen aynı avcıya av olur ve avcı hayvanın bedenindeki kemiklerden birinin yerinde kendi sopası olduğunu şaşkınlıkla görür. Buna benzer masallar başka bölgelerde de görülür ve meselâ Tunguzların avladıkları hayvanın kemikleriyle birlikte göz ve kulaklarından aldıkları parçaları defnetmeleri, hiç şüphesiz bu inancın bir yansımasıdır (Harva 2015: 359).
 23. Bilgi için bkz. (Ekici 2005: 225-229)
 24. Bilgi için bkz. (Önder 1969: 70-71; Bazancir 2010: 47; Karadavut 1992: 254)
 25. Eski Türk boylarında Tanrılara ya da ata ruhlarına sunulan kimi kurbanların yeniden dünyaya gelecekları, öte dünyada ölenin ya da Tanrının hizmetinde olacağı tasarımı bulunmaktadır. Bu tasarım nedeniyle özellikle kimi kurbanların deri, baş ve kemiklerinin zedelenmemesine dikkat edilir. Hayvanın bu organları titizlikle toplanarak, özelliği olan bir yere gömülür, konur (Erginer 2000: 125).
 26. Nasreddin Hoca gibi Ali Şir Nevâyî etrafında Özbek ve Türkmenler arasında rivayetlerden teşekkül etmiş fıkralar için bkz. (Ergin 2004: 44-51)
 27. Bilgi için bkz. (Çolak 2007: 65-74; Kabak 2012: 140-156)
 28. Fıkra, Şüca'eddin Velâyetnâmesi'nde yer alan kemiklerden diriltme ile örtüşmektedir. Bilgi için bkz. (Ocak 2003: 171; Say 2010: 42)
 29. Bilgi için bkz. (Gölpınarlı 1996: 9)
 30. Bilgi için bkz. (Şenocak 2017: 56)
 31. Nasreddin Hoca'yı Şâir Nesimi ve ünlü sûfi Hallâc-ı Mansûr ile arkadaş yapan ve hocalarının kuzusunu kestiren meşhur menkıbenin daha doğru bir ifade ile masalın kahramanlarını Konyalılar Pir Ebi, Hoca Cihan ve Nasreddin Hoca şeklinde anlatırlar ki tamamen doğrudur (Şimşek 2005: 39; Bayram 2001: 39).

32. Nasreddin Hoca fıkralarında mitolojik unsurlar için bkz. (Alptekin 2011; Caferli 1990; Çolak 2007; Kabak 2012; Şenocak 2016)
33. Din, insanlık tarihi kadar eski bir kurumdur. Zira o, insanla birlikte başlamıştır. Mitolojinin tarihini de insanlık tarihi kadar eskilere götürmek mümkündür. Çünkü mitolojiler tamamen insan ürünüdür ve onlar her türlü insanî ihtiyaçlar karşısında insan düş gücünün bir çözüm yolu olmuştur. İnançla alakalı olan mitolojiler, dinlerin yorumlanması veya insanın somutlaştırma ihtiyacından dolayı dinin soyut taraflarının daha anlaşılır hale getirme çabalarının neticesinde teşekkül etmiştir. Bundan dolayı çok eski zamanlardan beridir mitoloji, dinin insan boyutlu algılanışı ve açıklayıcısı olmuştur (Albayrak 2017: 954).
34. Hoca'nın nüktedanlığının kaynağı olarak karşımıza çıkan bu efsanede, ona nüktedanlık yeteneğinin verilmesi inancı karşı gelme cezasıyla ilişkilendirilmiştir (Çolak 2007: 71).

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet. "Şamanlığa Geçişteki Ölüp Diriltme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye". *Millî Folklor* 54 (2002): 75-85.
- Albayrak, Ali. "Mitolojinin Dini Hayattaki Yeri ve Önemi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 54 (2017): 952-958.
- Alptekin, A. Berat. *Kazak Masallarından Seçmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Alptekin, A. Berat. "Doğu Türklerinin Nasreddin Hocası Mitolojik Bir Kahraman Mıdır?". *Bilgi* 59 (2011): 21-30.
- Araslı, Altan. *Azeri Türklerinin Halk Hikâyeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Ateş, Süleyman. haz. *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâlî*. Anlara: Kılıç Kitabevi, 1980.
- Atnur, Gülhan. "Sibirya'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları". *Bilgi* 55 (2010): 51-70.
- Axundov, Ehlman. *Azerbaycan Nağılları III. Cild*. Bakü: Şark-Garb, 2005.
- Bayat, Fuzuli. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.
- Bayat, A. Haydar. *Türk Kültüründe Lokman Hekim*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Bayram, Mikail. *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*. İstanbul: Bayrak Matbaası, 2001.
- Bazancir, Recai. *Bingöl Efsaneleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2010.
- Ceferli, Meherrem. "Hoca Nesreddin Fıkralarının Mitoloji Struktur Poetikası". *21. Yüzyıl Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum Akşehir, 8-9 Mayıs 2008 Bildiriler*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları (2009): 147-154.
- Çobanoğlu, Özkul. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Çolak, Faruk. "Nasreddin Hoca'yla İlgili Bazı Anlatılarda Mitolojik Unsurlar". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 22 (2007): 65-74.
- Daşdemir, Özkan. "Düzyazı Şeklinde Yeniden Yazılan Anonim Bir Cümcüme Hikâyesi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 37 (2015): 387-414.
- Dilek, İbrahim. "Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler". *Millî Folklor* 85 (2010): 46-56.
- Duymaz, Ali. *Kerem ile Aşlı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîrî't-Taberî. *Tarih-i Taberî C. II*. çev. M. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam Yayınları.
- Ekici, Metin. "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış". *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası (2005): 225-229.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*. çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. çev. Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınevi, 2001.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Ergin, Selma. "Ali Şir Navâî'ye Bağlı Olarak Anlatılan Fıkralar". *Millî Folklor* 64 (2004): 44-51.
- Erginer, Gürbüz. *Kurban/ Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyetname"*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Nasreddin Hoca*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1996.
- Güzel, Abdurrahman. "Tasavvufî Halk Edebiyatı ve Hoca". *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, (1990): 105-122.
- Harva, Uno. *Altay Panteonu/Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. çev. Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

- Kabak, Turgay. "Nasreddin Hoca Fıkralarında Türk Mitolojisinin ve Halk İnanışlarının İzleri". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (2012): 140-156.
- Karadavut, Zekeriya. *Yozgat Efsaneleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, 1992.
- Köprülü, M. Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Köprülü, M. Fuat. *Nasrettin Hoca*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2011.
- Kurgan, Şükrü. *Nasrettin Hoca*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Lvova, E. L. vd. *Güney Sibiryâ Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-2, İnsan ve Toplum* (çev.: Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları, 2013.
- Lüthi, Max. "Masalın Efsane, Menkıbe, Mit, Fabl ve Fıkra gibi Türlerden Farkı". *Millî Folklor* 25 (1995): 66-68.
- Ocak, A. Yasar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Ocak, A. Yasar. *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Oğuz, Öcal (2009). "Nasreddin Hoca'nın Fıkraları Mı? Nasreddin Hoca Fıkraları Mı?". *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum Akşehir, 8-9 Mayıs 2008 Bildiriler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları (2009): 555-560.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi/(Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Önder, Mehmet. *Efsane ve Hikâyeleriyle Anadolu Şehir Adları*. Ankara: Defne Yayınları, 1969.
- Piliçkova, Sevim. *Nasradın Hoca and Itar Pejo- Spiritual Twins*. Skopje: İnstitutza Folklor Marko Çepenkov, 1996.
- Piliçkova, Sevim. "Makedonya'da Nasreddin Hoca Fıkralarının Çağdaş Varyantları". *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum Akşehir, 8-9 Mayıs 2008 Bildiriler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları (2009): 667-668.
- Radloff, Wilhelm. *Sibiryâ'dan. 2. Cilt*. çev. Ahmet Temir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Radloff, Wilhelm. *Proben –Türkleri Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı I*. çev. Arzu Ekinci- Yasemin Ünlü. Ankara: Ekav Yayınları, 1999.
- Rosenberg, Donna. *Dünya Mitolojisi/Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*. çev. Koray Aktan vd. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Roux, J. Paul. *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 1999.
- Roux, J. Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2002.
- Roux, J. Paul. *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2005.
- Sakaoğlu, Saim. *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Sakaoğlu, Saim ve A. Berat Alptekin. *Nasreddin Hoca*. Akşehir: Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Sancak, Nuriye. *Mardin Efsaneleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2008.
- Say, Yağmur. *Şucâ'eddin Velî ve Velâyemâmesi*. Ankara: Eskişehir Valiliği Yayınları.
- Seyidoğlu, Bilge. *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*. Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları, 1995.
- Şenocak, Ebru. "Bir Mit Yaratıcısı Olarak Nasreddin Hoca". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 8 (2016): 159-168.
- Şenocak, Ebru. *İronik Yaşamda Sonsuz Yürüyen Kahraman Nasreddin Hoca*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Şimşek, Selami. *Nasreddin Hoca ve Tasavvuf İnceleme-Şerh*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2005.
- Thompson, Stith. *Motif Index of Folk-Literature*. Bloomington: Indiana University Press, 1966.
- Türkan, Kadriye. *Türk Dünyası Masal Geleneğinde Şamanistik Unsurlar*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2008.
- Türkmen, Fikret. *Tahir ile Zühre*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Tulu, Sultan. "Kerem ile Aslı Hikâyesinde Diriltme Motifi". *Türk Dili - Dil ve Edebiyat Dergisi* 428 (1987): 102-109.
- Yıldırım, Dursun. *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Yıldız, Naciye. *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Zanet, Todur. *Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlar*. Kişinev: Moldova Bilimler Akademisi Filoloji Enstitüsü Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü Yayını, 2010.